MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS - DEEL 26 - No. 8

WEDER EN WEER, NEDER EN NEER, MEDE EN MEE

C. B. VAN HAERINGEN

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM - 1963

GEBASEERD OP DE VOORDRACHT
UITGESPROKEN IN DE VERGADERING
VAN 13 MEI 1963

Met de woordparen *tafella* en *ladenkast*, *rijweg* en *aanrijding*, *goeie* en *goed*, *ijdel* en *ijl* zijn vier momenten gegeven uit een boeiend proces dat in het Nederlands al eeuwen gaande is en nog steeds doorgaat. Dat proces is, voorlopig heel algemeen geformuleerd, de ontwikkeling van *d* tussen klinkers. Wat ik daarvan wil laten zien, valt zo goed als helemaal in het heden, of in een zo nabij verleden dat we met goed recht ons als ooggetuigen en oorgetuigen ervan kunnen beschouwen. En als oor en oog beide in onze waarneming actief zijn, hoeven we niet bij het heden te blijven staan, maar kunnen met vrij grote zekerheid voorspellingen doen over de gang van zaken in de naaste of wat verdere toekomst.

Maar voor het juiste begrip van de huidige stand van het proces, en van de factoren die op het verloop ervan van invloed zijn, is een korte terugblik nodig op de geschiedenis die erachter ligt. Het begin moet wel geweest zijn een spirantisering van de *d* in de positie tussen klinkers, een overgang die ruimschoots parallellen heeft in verschillende talen en verschillende perioden. Men kan dat zien als een assimilatie. Tussen de twee vocalen, die als alle vocalen zich van de consonanten onderscheiden door een hogere graad van „opening", werd de afsluiting die voor de consonant *d* nodig was, niet meer volledig gemaakt. Daarbij werkte mee, dat de *d* op zichzelf al een stemhebbende consonant was, die niet alleen die stem alvast gemeen had met de omringende klinkers, maar ook minder krachtig gearticuleerd werd dan zijn stemloze tegenhanger *t*, en daardoor minder weerstand bood. De van nature al „slappe" *d* werd nog „slapper", werd spirantisch, en daarmee was de eerste stap gezet tot volledige verdwijning, onder bepaalde voorwaarden gepaard gaande met verlies van een syllabe, als in *ijl* uit *ijdel*, zodat de min of meer populaire term „samentrekking" een redelijke omschrijving van het verloop was. Die „samentrekking", opgevat als verlies van een lettergreep, vond dikwijls plaats in woorden die op een onbeklemtoonde *-e* uitgingen, waarbij meewerkte de algemene neiging in het latere Nederlands tot apocopering van zo een *-e* (*vrese* > *vrees*, *ere* > *eer*). Zo kon *lade* tot *la* en *schade* tot *scha* „samengetrokken" worden. Dat kon vooral, als die slot-*e* geen morfologische functie had. Zo kon het sub-

stantief *koude* via *kouwe* tot *kou* worden, en in die vorm is het van het adjectief *koud* nog alleszins voldoende onderscheiden. Maar in de verbogen vorm van dat adjectief, *een kouwe dag*, waarin de *-e* dezelfde functionele waarde had als in *een warme dag*, is de *-e* gebleven.

Een ander fonisch verloop is dit, dat de hier veronderstelde spirant *đ* zich ontwikkelt tot *j*. Ook dat verloop heeft zijn parallellen, wel niet zo talrijk als de spirantisering zelf, maar ze zijn er toch. Het deense woord *gade* 'straat' heeft een heel „slappe" spirant *đ*, slapper dan de engelse in het woord *father*. In plat Kopenhaags nu hoort men *gaje*. Ook in Jutland komt de overgang van *đ* in *j* voor. Zonder al te technische fonetische uiteenzettingen is het wel duidelijk dat die nederlandse *j* de beste kans had zich tot volle „individualiteit" te ontwikkelen na velaire klinkers; het is de *j* die we horen in de verbogen vormen van *goed*, *kwaad* en *rood*: *goeie*, *kwaaie* en *rooie*. Daarbij was hij tevens een welkome opvuller van de hiaat in een theoretisch **kwaë* (bij *goed* zouden we zonder bezwaar een verbogen vorm *goeë* kunnen denken met een *w* als hiaatvullende overgangsklank als in *moeë*, en evenzo bij *rood* een *roë* als in *protozoën*). We hoeven er dan niet over te twisten of we die *j* uit *đ* ook hebben te herkennen in b.v. *benēje* en *tevrēje*, dan wel of het daar dezelfde overgangsklank is als in *tweeën* en *zeeën*, waar nooit een *d* in het spel is geweest. Evenmin hoeven we ons af te vragen of we in *luien* (van een klok) aan die *j* moeten denken dan wel die vorm eenvoudig op één lijn moeten stellen met *luie*, de verbogen vorm van het adjectief *lui*. Uit algemeen-fonetische overwegingen en met het oog op het totale beeld van de *d*-ontwikkeling is het stellig beter, in *benēje* en *luien* niet te rekenen tot de vormen met uit spirant ontstane *j*, maar voor wat hier volgt, is dat van geen belang.

Hiermee besluit ik het klankhistorisch overzicht, dat niet meer dan zeer schetsmatig was [1]). In een gezette studie van het historisch verloop bij de intervocalische *d* zou nog heel wat meer ter sprake moeten komen, b.v.: het verschillend gedrag van de *d* naar gelang van de structuur van het woord, de regionale spreiding en verscheidenheid van de *d*-loze vormen en daarbij aansluitend de vraag naar het centrum of de centra waarvan die verschillende ontwikkelingen zijn uitgegaan en de chronologie ervan. Van al

---

[1]) Een uitvoeriger en grondiger behandeling van de geschiedenis van de intervocalische *d* is te vinden in de paragrafen 34–37 van Schönfeld–Van Loey, *Historische Grammatica van het Nederlands*[6], met de bij die paragrafen genoemde literatuur. Het is ternauwernood nodig, daarnaar te verwijzen, en uitdrukkelijk te vermelden dat in de eerstvolgende bladzijden het een en ander eraan is ontleend.

die kwesties zullen er verderop maar enkele, en terloops, ter sprake komen, en wel voorzover ze verband houden met wat hier in het middelpunt zal staan, namelijk de verhouding tussen de geschreven en de gesproken vormen en hun wederzijdse invloed, beter gezegd de invloed van de geschreven vorm op de gesprokene, want dat vooral is het wat we waarnemen.

Voor de tegenwoordige stand van zaken en voor het te wachten verloop in de naaste toekomst is namelijk een factor van eminent belang, dat het fonische proces waarvan hier in grove trekken de beschrijving gegeven is, en waarvan gezegd mag worden dat het zeer ingrijpend is, in het geschrevene of gedrukte lang niet in zijn volle omvang te zien komt. Vaak is in de schrifttaal [1]) de intervocalische *d* behouden, en de invloed daarvan in eerste aanleg op de leestaal, en vandaar uit op de spreektaal is groot. En concessies van de schrifttaal aan de spreektaal ontmoeten sterke weerstand, o.a. in flexievormen van woorden die in onverbogen vorm met *d* gespeld worden. Iemand die schrijft *de goeie ouwe tijd*, doet daarmee niets anders dan de algemeen gangbare beschaafde spreekvorm grafisch weergeven, en toch maakt hij daarmee de indruk van een opzettelijke, gewilde gemeenzaamheid.

Die terughouding van de schrifttaal in het erkennen van het feitelijke klankverloop is ten dele te verklaren uit de algemene vasthoudendheid aan een eenmaal gevestigd spellingbeeld, die veel voorkomt bij talen met lange schrijftraditie. De volslagen onsystematische spelling van het Engels, in wat mindere mate die van

---

[1]) De term „schrifttaal", waarachter men overigens niet veel meer hoeft te zoeken dan een stilistische variant van „geschreven (vorm van de) taal", komt niet voort uit vrees voor de term „schrijftaal", de vrees die Royen en De Vooys zelfs tot zo goed als geheelonthouding ervan bracht. Integendeel acht ik de term „schrijftaal" heel nuttig, als tegenstelling tot spreektaal of omgangstaal op punten als woordkeus, morfologie en syntaxis. Zulke tegenstellingen zijn hier niet aan de orde, maar ook is het niet bevredigend, de trekken van het geschreven woord waarover het hier gaat, te vangen onder „spelling", en dus gesproken *d*-vormen, als *oude, goede, onthouding* te kwalificeren als „spellinguitspraken". Die kwalificatie zou te uiterlijk zijn voor fonische trekken die verdere achtergronden en diepere ondergronden hebben dan „uitspraak".

Overbodig mag toch wel heten een verdediging van de term „schrift-aal" tegen puristen die hem als germanisme zouden willen brandmerken. Geen germanismofobie hoeft ons ervan te weerhouden, een samenstelling te vormen die volkomen past in de nederlandse woordstructuur, al komt die structuur dan in veel opzichten overeen met de duitse. Maar bovendien is er tussen het hier gebruikte „schrifttaal" en het duitse „Schriftsprache" een niet te verwaarlozen betekenisverschil: het duitse woord is bijna synoniem met „Hochsprache", de verzorgde algemene cultuurtaal, en die niet alleen in de geschreven vorm. M. J. van der Meer had geen ongelijk, toen hij in zijn *Historische Grammatik der neuniederländischen Sprache*, die zich vooral tot duitse lezers richtte, het echt-nederlandse begrip „schrijftaal" weergaf niet door „Schriftsprache", maar door „Schreibsprache".

het Frans, is van die orthografische behoudzucht het meest sprekende voorbeeld. Beide talen hebben in de eeuwen die wij van hun geschiedenis overzien, klankwijzigingen doorgemaakt die hun totale foniek zodanig hebben veranderd, dat de spelling bezwaarlijk een zo ras verlopende ontwikkeling kon bijhouden. Bij een minder dynamisch klankverloop, zoals dat van het Italiaans, kon de spelling vrij rationeel blijven.

Behalve die algemene neiging tot orthografisch conservatisme is er bij de intervocalische *d* in het Nederlands een andere omstandigheid die het veelal behouden van de *d* sterk heeft bevorderd. Dat is deze dat het vervallen of veranderen daarvan niet over het hele taalgebied in dezelfde mate heeft plaatsgehad. Mag men zeggen dat in de omgangstaal van beschaafde Nederlanders *rije(n)* 'rijden' de gewone, ja de enige spreekvorm is, in een heel groot noordoostelijk deel van het taalgebied is tot vandaag toe *ried(e)n* de levende volksaardige vorm. En het laat zich onmiddellijk verstaan dat iemand die, van zijn moederdialect overgaande tot de algemene cultuurtaal, daarin zonder enige gekunsteldheid zijn *rieden* in *rijden*, met *d*, transponeert en zo het zijne bijdraagt tot een verdere ontwikkeling ten gunste van een spreektaalvorm die met de geschreven vorm overeenkomt.

De kwalificatie „gekunsteld" heeft een ongunstige gevoelswaarde, en „gemeenzaam" heeft die in iets mindere mate naar de andere kant. Voor een juiste waardering van de toestand is het noodzakelijk, naast „gekunsteld" een andere kwalificatie te plaatsen waaraan die gevoelswaarde niet eigen is, nl. „verzorgd" of „keurig". Het grote gezag dat van de schrifttaal uitgaat, stempelt licht de daarmee overeenstemmende spreekvorm tot de meer verzorgde, de keurige, en kan onder omstandigheden de andere, die met enig voorbehoud, met veel voorbehoud zelfs, als de „klankwettige" kan worden aangemerkt, neerdrukken tot een peil van gemeenzaamheid, dat in bepaalde sfeer en bepaald verband tot slordigheid of ruwheid kan afzakken. Zo ontstaat een stijlverschil waarvoor iedere Nederlander die zijn taal kent, een scherp ontwikkeld gevoel heeft.

Ter illustratie daarvan kies ik een voorbeeld uit de *oei-*, *ooi-* en *aai*-groep. Tegen deze categorie bestaat nl. in de schrifttaal, en in nauwe aansluiting daarbij in de verzorgde spreektaal, een sterke weerstand. Schaars zijn de woorden van dit type die in de schrifttaal aanvaard zijn en daarmee voor de spreektaal gered: *dooier*, *ooievaar* en *rooien* zijn er drie. Waarom juist die *oei-*, *ooi-* en *aai*-woorden een zo krachtig verzet ontmoeten, laat zich wel enigermate historisch verklaren, althans toelichten, maar dat laat ik hier rusten. De tegenwoordige waardering ervan spreekt tot ieder-

een: de werkwoorden *laaien* 'laden' en *raaien* 'raden' liggen aan de uiterste grens van het toelaatbare. Een meervoud *paaien* bij *pad* kan volstrekt niet door de beugel, en een meervoud *hoge hoeie(n)*, dat ik in het eerste decennium van deze eeuw wel door Rotterdammers heb horen gebruiken, is bijna onverstaanbaar. Het verschil in niveau met *ouwe*, *houwen* 'houden', *verkouwen*, *rijen*, *zijen (een zijen jurk)* enz. is onmiskenbaar. Het is niet overdreven, te zeggen dat alleen de verbogen vormen van *goed*, *kwaad* en *rood*, *goeie*, *kwaaie* en *rooie*, behoorlijk reçu zijn. Onaantastbaar is een familienaam *De Goede*, evenals, om ook een voorbeeld uit een minder gevoelige groep te nemen, *De Oude* of *Den Ouden*; het geslacht *De Goeje* heet zo, omdat het zich zo spelt, en zijn tegenhanger *De Quay* staat daarmee op één lijn, op de flexie-uitgang na, al verduistert de spelling met *Qu* en *y* bijna de etymologie; in die deftige spelling met *y* gaan ook de meeste *De Rooy*'s mee. Interessanter zijn *Filips de Goede* en *Jan de Oude*, dat om zo te zeggen halve eigennamen zijn, en waarbij niemand in de verleiding komt om *de Goeie* te zeggen; *Jan de Ouwe* zou nog denkbaar zijn, maar ook dat zal wel niet vaak voorkomen. En zeker niet zal men van *de Ouwen* spreken, als men daarmee de mensen uit de *Oudheid* bedoelt.

Hoe ver dat gevoel voor stijl en sfeer kan gaan, laat zich heel sprekend demonstreren aan de flexievormen van het adjectief *dood* [1]). Niemand zal ooit iets anders zeggen dan *een dooie mus*; zelfs zou een *dode mus* ironisch-statig aandoen, maar zodra er van een mens sprake is, wordt *dooie* hoogst ongewenst, vooral in substantivisch gebruik. Een *dooie* kan ten hoogste een levende zijn, die van dat leven maar weinig blijk geeft. Als Hildebrand zijn Kegge laat zeggen: „een dooie is een duur ding voor zulke menschen", dan wil hij daarmee kennelijk doen uitkomen dat Kegge toch vooral niet overgevoelig wil doen: ook in de dagen van de Camera Obscura was blijkbaar het verschil in gevoelswaarde tussen *dooie* en *dode* voor ieder duidelijk. En zou *van de dooien niets dan goeds* als tamelijk ruwe scherts misschien nog aannemelijk zijn, *de dooienwacht betrekken* of *dooienherdenking* zouden, àls ze denkbaar waren, kort en goed stuitend genoemd moeten worden.

Met die *oei-*, *ooi-* en *aai*-woorden zijn we dus aan de zelfkant. Hier is ook voor de toekomst geen toegeving van de schrifttaal te wachten. Hetgeen inhoudt dat ze vermoedelijk hoe langer hoe meer uit verzorgde gesproken taal zullen worden teruggedrongen. Zo gevestigd *goeie* en *rooie* nu nog zijn, zo onzeker is het of ze zich nog

---

[1]) Het is niet de eerste maal dat het als demonstratie-object gebruikt wordt: zie *NTg.* XXXI, 103 = *Neerlandica*, 43.

een eeuw op hun tegenwoordig peil zullen handhaven. Het is immers nu al zo, dat *goede* en *rode* in leestaal geredelijk worden aanvaard, b.v. in *een goede uiteenzetting* en in de *Rode Duivels*. En het zal de vraag zijn of *poeier*, nu nog officieel als geschreven vorm erkend naast *poeder*, het daartegen zal uithouden.

Veel toeschietelijker is de schrifttaal geweest in gevallen waarin geen *j* te pas kwam en een eventueel verlies van een syllabe geen functionele schade veroorzaakte. Er zijn er enkele waarbij de voormalige *d* totaal vergeten is, b.v. *breien*, *vouwen*, *luier*, *uier*, *gedwee*, *reu* 'mannelijke hond', en er zijn er heel wat waarbij de *d*-loze vorm, de „samengetrokken" vorm, een behoorlijk bestaansrecht ook in geschrifte heeft verworven, zoals, om een paar grepen te doen, *slee*, *la* en *blij*, al zal bij flexievormen de *d*, althans in geschrifte, in *sleden* dikwijls terugkomen, terwijl de grote schroom voor een pluralis *laaien* èn in schrift èn in spraak de vorm *laden* tot de enige maakt. Ook doet van *blij* de geflecteerde vorm *blije* nog wat aan de tachtigers denken; *blijde* is de gewone schrijfvorm, en ook als spreekvorm niet overdreven stijf of archaïsch.

Is er bij zulke woorden nog wat aarzeling, ligt b.v. *scha* gevoelig lager gewaardeerd dan *schade*, om van het werkwoord *schaden* maar niet te spreken (wie *schaaien* zou aandurven, zou zich zo goed als onverstaanbaar maken), rustiger is het in de categorie van oorspronkelijk meersyllabige woorden waarvan de laatste syllabe op *-r* eindigde met een „sjwa" ervoor: het type *voer* uit *voeder*, *veer* uit *veder*, *leer* uit *leder*, enz. De noorder- of oosterling die aan de *d* in *ried(e)n* 'rijden' vasthoudt, is met *voer*, *veer* en *leer* volkomen vertrouwd. Met die grotere geografische verbreiding van de syncopering voór *r* hangt samen dat ze gemakkelijker hun weg naar de schrifttaal hebben gevonden, zij het dan niet zelden met de andere, niet-gesyncopeerde vorm concurrerend ernaast. Zoëven zijn *voer* en *veer* als deugdelijk gesitueerd vermeld, en wel niemand zal ze ooit anders dan zo gebruiken in de samenstellingen *kippeveer* en *kippevoer*. Maar toch werden in de barre winter van 1962/63 „onze gevederde vrienden" niet gevoerd, maar, althans in de krant, gevoederd. Is eenmaal die toestand ontstaan dat twee schrijfvormen aanvaard zijn, dan is er de kans dat ze niet als zinloze of overbodige doubletten voortbestaan, maar dat zich tussen de twee een nuancering of een differentiatie ontwikkelt die het bestaansrecht van beide verzekert en die ze ten slotte tot twee verschillende woorden maakt. Dat eindpunt is bereikt in het aan het begin genoemde *ijl* naast *ijdel*, en in *boel* naast *boedel* (in het woord *boelhuis* 'huis waarin een boedel geheel of gedeeltelijk verkocht wordt' is het eerste lid zo goed als onherkenbaar geworden). Verder heeft de *moer* (van een schroef) zich definitief

van *moeder* gescheiden: we moeten naar de dierenwereld om het moederdier nog in het *moerkonijn* of de *moervos* te herkennen, of naar nog lagere sferen, om daar *de duivel en zijn (ouwe) moer* aan te treffen. Veel gunstiger is de carrière verlopen van *broer*, dat in gesproken taal al de enige vorm is, en hoe meer de semantische differentiatie tegen *broeder* zich gaat aftekenen, hoe beter de kansen voor het alleenrecht van *broer* ook in de schrifttaal worden. Toch is het in overlijdensadvertenties vooralsnog meer *onze zoon, broeder en zwager* dan *broer en zwager*. Geen wonder ook in een taalgebruikssfeer waarin het stereotiepe *Heden* in *Heden overleed....* niet door *Vandaag* zou kunnen worden vervangen zonder dat de nabestaanden daarmee de blaam op zich zouden laden van een bedenkelijk gemis aan piëteit jegens de overledene! En om nog even op „onze gevederde vrienden" terug te komen, die vrienden zijn *gevederd*, maar bij een *veer*vormige nervatuur van een blad of *veer*vormig ingeplante blaadjes past het adjectief *geveerd*. Die nuancering opent voor onze *gevederde* vrienden het vooruitzicht dat hun fraaie epitheton niet aan archaïsche statigheid zal ondergaan, maar een plaats zal behouden, waarschijnlijk zelfs in gewone gesproken taal [1]).

Een stel nu van zulke doubletten, beide in de schrifttaal aanvaard, zodat niet de een als de a priori minderwaardige tegenover de ander staat, vormen de woorden *weder* en *weer*, *neder* en *neer*, *mede* en *mee*. De generatie is nu wel uitgestorven die het nog nodig vond, de „samentrekking" in de tweede van die paren aan te geven door het „samentrekkingsteken", het ^ boven één van de twee *e*'s in druk, en meestal boven de twee gezamenlijk in schrift. Maar lang uitgestorven is die generatie nog niet, en dat hun kapjes, waarmee ze iets wilden aangeven als een verontschuldiging voor de „gemeenzame" schrijfvorm die ze zich veroorloofden, nu niet meer nodig zijn, dat is een symptoom van de toenadering tussen schrift en spraak die sedert ongeveer 1890 in het geschreven Nederlands merkbaar is. De twee vormen hebben nu gelijke rechten, en daarmee zijn de omstandigheden aanwezig voor een differentiatie die uitmonden kan in woordverschil, zoals bij *ijl* en *ijdel*, *moer* en *moeder*. Bij *weder/weer*, *neder/neer*, *mede/mee* speelt dat belangwekkende spel zich voor ons af als toeschouwers of toehoorders niet alleen, maar ook als meespelers. Daarom kan de een de stand van het spel wel eens anders beoordelen dan de ander, en licht zullen in wat hier gaat volgen, niet alle lezers op alle punten het met de schrijver eens zijn. Dat zal overigens de

---

[1]) Zonder een dergelijke bevorderende omstandigheid evenwel staat *veder-* vast in *vedergewicht*, dat straks ter sprake komt.

schrijver geenszins onthutsen of zelfs maar verrassen, want bij het subtiele spel van onvastheid, wisseling, geleidelijke verschuiving tot definitieve verzelfstandiging toe, kan ieder persoonlijk sommige momentele dwarsdoorsneden anders leggen dan een ander. Toch tekenen zich al enige scheidslijnen zo fors af, dat daarover geen verschil van mening meer kan bestaan.

Ik begin dan met *weder* en *weer*. Hier zijn al een paar eindpunten bereikt. Het substantief *weer* 'Wetter' mag wel voorgoed gevestigd heten; *weder* is in gesproken taal onmogelijk. De dagelijkse weerberichten van de radio over de weerstoestand hebben geen concurrentie van wederberichten meer te vrezen, en ook in schrifttaal is *weder* een historische, archaïsche vorm geworden. Hij leeft alleen voort in de formule *ijs en weder dienende* [1]), waarin de ene archaïsche trek, de „absolute constructie", de andere steunt. Het is een wederzijdse steun van de twee archaïsmen, die enigermate te vergelijken is met het voortbestaan van de vroegere *-e* bij substantieven in vaste verbindingen met oude naamvalsvormen als *in genen dele, van heler harte,* of versteende resten daarvan in *ten* en *ter*: *ten dele, ter harte nemen, ter ere van.* Of, om een voorbeeld te kiezen dat ons bij de intervocalische *d* brengt: zo alleszins aannemelijk *goeie* is als flexievorm bij *goed,* zo onmogelijk zou *goeie* zijn in de uitdrukkingen *ten goede houden* en *ten goede komen.*

IJs en weder dienende is de geijkte formule bij schaatswedstrijden, en het is enigszins merkwaardig dat juist in die sportieve sfeer de archaïsche vorm stand heeft gehouden [2]). Eerder zou men het oude *weder* nog een kans willen geven in bijbeltaal; van bijbelvertalers immers is een zekere mate van behoudgezindheid zeer wel te plaatsen en te aanvaarden. Maar de bijbelvertalers hebben, terecht, *weder* laten varen. De Statenvertaling en de latere wat gemoderniseerde vorm daarvan had *Matth.* 16, 2: *Schoon weder, want de hemel is rood,* maar de vertaling van het Bijbelgenootschap heeft *Goed weer, want de hemel is rood,* en in vs. 3: *ruw weer.* Ook de Canisiusvertaling is tot *weer* overgegaan, maar heeft het woord *schoon* behouden. Zo ook de Leidse vertaling: *Schoon weer, want de lucht is rood* [3]).

Het zou wel aardig zijn, te weten hoe de vertalers gehandeld

---

[1]) Deze overbekende formule zou zowaar onvermeld zijn gebleven, als niet L. E. J. Brouwer, lid van de afdeling Natuurkunde van de Akademie, mij er opmerkzaam op had gemaakt.

[2]) Maar de boksersterm *vedergewicht,* waarop P. J. van Winter mij heeft gewezen, ligt in dezelfde sfeer, en ter verklaring daarvan kan niet een biezonderheid worden aangevoerd als bij *ijs en weder dienende*!

[3]) Volgens de concordantie van Trommius is dit de enige plaats in de Statenbijbel waar het substantief *weder* voorkomt. De plaats staat bovendien in een tekstgedeelte dat als een jonger toevoegsel wordt beschouwd.

hebben met het woord *onweder*, dat in de Statenvertaling meermalen voorkwam. Maar in de vertaling van het Bijbelgenootschap is het overal vervangen door *storm*, *stormwind*, *noodweer*, of, zoals *Matth.* 16, 3, door *ruw weer*. Het is nog niet volledig na te gaan, of *onwe(d)er* soms op andere plaatsen ingevoerd is; de *Concordantie op den Bijbel* (d.i. die van het Bijbelgenootschap), „samengesteld onder toezicht van W. H. Gispen en H. H. Ridderbos", licht ons voorlopig alleen in over het Nieuwe Testament. Daarin nu komt *onwe(d)er* niet voor. Als het t.z.t. in het Oude Testament ook afwezig blijkt, zouden we voor het opmerkelijke feit staan dat *onwe(d)er* geen bijbels woord meer is.

De vorm *onweder* verdient even aandacht, omdat die in schrifttaal nog niet helemaal in onbruik is geraakt. Vooral de pluralis komt men in meteorologische literatuur nogal eens tegen: *tropische onweders* of *in het depressiegebied kunnen onweders voorkomen*. Misschien is daarbij van invloed dat men een pluralis *onweren* niet goed aandurft. Dat toch zou de vorm zijn die in de algemene lijn van de nederlandse meervoudsvorming past, evenals *borstweren* en *schouderweren*, zodat *onweers* wat zonderling zou aandoen [1]). Bij de aarzeling en weifeling tegenover de pluralia *onweers* zowel als *onweren* zal ook wel wat meespelen dat *onweer* in gewone omgangstaal in feite een singulare tantum is. Wie het pluraliseren wil, vlucht in de samenstelling *onweersbuien*. Maar aangezien de weerstoestand die wij *onweer* noemen, in streken die die toestand vaak beleven, niet zelden zo lang aanhoudt dat men kwalijk nog van een *bui* kan spreken, is het begrijpelijk dat de wetenschappelijke terminologie van de weerkunde met *onweersbuien* geen genoegen kan nemen en naar een pluralis ook bij het simplex zoekt. En dan is *onweders* volkomen in het systeem – als we hier van een „systeem" mogen spreken – van de meervoudsvorming in het Nederlands: meersyllabige woorden op *-er* pluraliseren gewoonlijk met *-s*.

In het voorbijgaan merk ik op, dat van het betrekkelijk jonge denominatieve verbum *onweren* een schrifttaalvorm, laat staan een spreektaalvorm **onwederen* volkomen onmogelijk is.

Dat het uitsluitende alleenrecht van het substantief *weer* niet de minste hinder ondervindt van de homofonie met het eveneens uit *weder* ontstane adverbium *weer*, hoeft geen verwondering te wekken. De gezochtheid van woordenspelletjes in de trant van *Wat een slecht weer weer!* toont overtuigend aan, hoe weinig de twee woorden mekaar in het zinsverband kruisen.

Bij het adverbium *weer* is in de koppeling *weerom* en *wederom*

---

[1]) Intussen is die pluralis de „officiële" in de *Woordenlijst van de Nederlandse taal* van 1954!

een zodanige differentiatie bereikt dat we ze als twee verschillende woorden moeten beschouwen. Het eerste betekent 'terug', het tweede 'nogmaals' [1]). Wel hoort *wederom* onmiskenbaar tot wat men „hogere stijl" pleegt te noemen, dermate dat het gebruik ervan in alledaags-vlakke samenhang ironisch kan aandoen. Bij *wederom* in *hij stak wederom een sigaar op* of *de knaap moet wederom een pak rammel hebben* heeft de gebruiker een bewuste komische bedoeling. Niettemin kan het doublet *wederom/weerom* tellen als een mijlpaal langs de weg van de intervocalische *d*.

Verder is van het enkelvoudige adverbium *weer*, niet *weder*, de enige vorm ook in de meest verzorgde spreektaal, en het zullen alleen mensen van een hoog opgeschoven leeftijdsgroep zijn die *weder* nog in geschrifte gebruiken. Anders staat het met *weder-* als eerste lid van samenstellingen. Daar heeft het een behoorlijke plaats, meestal zelfs een volstrekt onbestreden plaats. *Wederdienst, wedergeboorte, wederhelft,* (hoor en) *wederhoor, wederkerig, wederliefde, wederopbouw, wederrechtelijk, wederwaardigheden, wederzijds, we'dervaren* (vooral bij substantivisch gebruik; bij het zuiver verbale laat zich nog *weerva'ren* denken) zijn allemaal volkomen gangbare woorden, en bij de grote meerderheid ervan is *weer-* onmogelijk. Dat treft in het biezonder bij *wederzijds*, omdat daarin de *d* even vast is als de *d*-loze vorm in *aan* of *ter weerszijden* of *aan weerskanten*. Etymologisch hebben we hier niet het adverbium *weder*, maar een gelijkluidend pronomen *weder*, dat ook een bestanddeel is van het fonisch sterk gereduceerde *ieder*. Die etymologische biezonderheid werpt licht op de *-s-* in *weerszijden* en *weerskanten*, die moeilijk te verklaren zou zijn, als het eerste lid het gewone adverbium *weer* was.

In het totale beeld van de samenstellingen met *weer-* of *weder-* is niets te zien van een differentiatie tussen de betekenissen 'tegen' en 'nogmaals' of 'terug', die in het Duits bij het enkelvoudige woord orthografisch zichtbaar is gemaakt door het spellingverschil tussen *wider* en *wieder*, waarbij bovendien is op te merken dat het eerste ook en vooral voorzetsel is.

Ook is bij de grote meerderheid van de woorden die uitsluitend *weer-* hebben, weinig of niets vast te stellen van een meer „con-

---

[1]) Dialectisch komt *weerom* wel in de betekenis 'nogmaals' voor, en een enkele maal kan men het ook horen uit de mond van cultuurtaalsprekers met dialectisch (zuidelijk) substraat. Toch is het, naar ik meen, geen verenging of forcering, als we alleen *weerom* = 'terug' als algemeen-nederlands erkennen. En het is dat algemene Nederlands, het zogenaamde „A.B.N.", waarover we het hier hebben. Met volle erkenning overigens van het vlottende in de grenzen daarvan. Met erkenning ook dat die grenzen in het bijzonder zouden kunnen blijken te vlotten bij het verloop van de intervocalische *d*, waar het stadium van statische rust nog niet op alle punten is bereikt.

crete" betekenis dan bij die met *weder-*: een verschil dat a priori, wegens de stilistisch-semantische nuancering tussen *d-* en *d*-loze vormen niet onwaarschijnlijk zou zijn. Tegenover enkele woorden als *weerhaak*, *weerschijn* en *weerpijn*, waarin dan aan *weer-* met enig recht „concrete" betekenis zou kunnen toegekend worden, staan verscheiden andere als *weerbarstig*, *weerspannig*, *weerstaan* en *weerstand*, *weerstreven*, *in weerwil van*, enz. Eerder is statistisch zelfs vast te stellen dat *weer-* de enige vorm is in de talrijke verba met verschoven accentuering, een verschijnsel dat soms gepaard gaat met een verschuiving van de betekenis naar het „overdrachtelijke" toe: de oude schoolvoorbeelden daarvan, *o'verleggen* naast *overleg'gen*, *o'verwegen* naast *overwe'gen*, zijn algemeen bekend. Het is *weergalmen*, *weerhouden*, *weerkaatsen*, *weerklinken*, *weerleggen*, *weerspiegelen*, *weerspreken*, *weerstreven*. Wel zal die klemverschuiving in de hand gewerkt zijn doordat *weer-* in enige van deze samenstellingen de betekenis 'tegen' heeft, die het in zelfstandig gebruik niet (meer) heeft, terwijl ook de betekenis 'terug', die we in *weerkaatsen* mogen aannemen, bij het zelfstandige *weer* uiterst zwak staat. Daardoor zijn deze samengestelde verba voor de niet-etymologiserende taalgebruiker ondoorzichtig, onontleedbaar geworden. Het is dan ook niet te wachten dat nieuwe verba van dit type zullen worden gevormd. Bij hun betrekkelijk grote aantal, en hun eveneens aanzienlijke frequentie in gebruik, vormen ze een gesloten, een afgesloten groep. In sprekende tegenstelling met het zeer produktieve samenstellingstype met *tegen-* of *terug-*.

Ik kom nu tot *neder* en *neer*. In onderscheiding met *weer*, dat in vrij gebruik een ruime plaats inneemt, is de gebruikssfeer van *neer* als zelfstandig woord uiterst beperkt. Wie voor de vuist een voorbeeld ervan zou moeten geven, zou zonder twijfel komen met *op en neer*, en ook in die verbinding is er reden tot twijfel of *neer* wel zelfstandig woord is, of het niet moet beschouwd worden als deel van een samengesteld werkwoord: *dat gaat op en neer*; *ik loop de straat op en neer*. Ook de schaarse en stroeve mogelijkheden met een copula of modaal hulpwerkwoord heffen die twijfel niet op: *Dat moet neer / Dat kan niet neer / De gordijnen zijn neer /* [1]).

Zijn dus de mogelijkheden van *neer* in vrij gebruik gering, als eerste lid van samenstellingen is het, ook hierin van *weer-* verschillend, vlot hanteerbaar: *neerhakken*, *neerkeilen*, *neerstompen*,

---

[1]) Het substantief *neer* in de uitdrukking *in de neer zijn* 'tegenslag hebben, achteruitgaan' blijft hier beter buiten beschouwing. De oorspronkelijke betekenis van dat woord is namelijk 'tegenstroom, draaikolk', en volgens een aannemelijke etymologie zal het ook wel een intervocalische *d* gehad hebben, maar het verband dat misschien de gemiddelde taalgebruiker zal leggen met het adverbium *neer*, is in ieder geval secundair.

om maar een drietal te noemen dat weinig lexicale traditie heeft en niettemin zonder enige bevreemding aanvaard wordt. Tevens kan wel vastgesteld worden dat in dit zeer produktieve samenstellingstype *neer-* de gewone schriftvorm is. Niet licht meer zal een gecommitteerde bij gymnasiale eindexamens in geschrifte zijn verontwaardiging uiten over „het Nederlandsch", dat „dikwijls vrij barbaarsch met de ergerlijkste spelfouten wordt nedergeklad". Zo schreef nog S. A. Naber in 1889 in *De Gids* [1]).

Ook is weinig te merken van een differentiatie tussen *neder-* en *neer-* in deze zin dat samenstellingen met het meer archaïsche *neder-* in hun betekenis een meer abstracte nuancering zouden hebben. Een voorbeeld daarvan is het substantief *nederzetting*, en de vastheid van *neder-* daarin treft te meer, omdat bij het reflexieve verbum waarvan we ons het *-ing*-abstractum als afleiding moeten denken, *zich nederzetten*, de vorm *neder-* niet absoluut dwingend is. Een zin als deze: / *De Portugezen hebben zich op veel plaatsen aan de kust van Afrika neergezet* / zou, dunkt mij, in geschrifte geen overwegend bezwaar ontmoeten, en bij improviserend spreken zal *neer-* daarin zelfs voorkeur hebben. Wel is het aan geen twijfel onderhevig dat een stoel of een tafel ergens *neergezet* wordt, zonder concurrentie van *nedergezet*, terwijl een *zet u neder* 'ga zitten' welbewust ironisch archaïseert.

Er zijn intussen een paar woorden waarin de vorm met *d* de enig gangbare is of geworden is. Van *nederig* is, zover ik kan nagaan, nooit een gesyncopeerde vorm aangewezen [2]). Of dat samenhangt hiermee dat het geen lang verleden in het Nederlands heeft – het is uit het Middelnederlands niet opgetekend, al noemt Kiliaan het „vetus" –, durf ik niet zeggen. Het zou kunnen zijn dat het van het begin af een woord van wat „hogere stijl" is geweest, maar dat is niet meer dan een los vermoeden. Ontlening aan het duitse *niedrig*, dat voor dat hogere stijlniveau dan met enige grond als verklaring aangevoerd zou kunnen worden, is weinig aannemelijk.

Evenmin kan ik een verklaring geven voor *nederlaag*, dat nu de enige vorm is, te opmerkelijker omdat *neerlaag* in oudere taal geenszins onbekend was. Vondel laat zijn Lucifer zeggen: *De zege is hachelyck; de neêrlaegh zwaer te myden.* Daarbij kan metrische verplichting meegewerkt hebben, maar in gelijktijdig proza is *neerlaag* wel zo gebruikelijk, dat we bij Vondel niet aan metrische

---

[1]) I, 88 vlg. Het citaat staat in ruimer verband *Levende Talen* 1956, 349, en dient daar om te bewijzen dat de klachten over de schriftelijke behandeling of mishandeling van onze moedertaal al een eerbiedwaardige traditie hebben.

[2]) Wel van *vernederen*, dat evenals *nederig* bij het oude adverbium *neder* gevormd is: *verneert* en *verneerd* kan men, zij het dan vooral in rijm, wel aantreffen, maar beide doen archaïsch aan, zoals ook andere, in het onmiddellijke vervolg te bespreken *neer*-woorden.

dwang hoeven te denken. *Nederlaag* is in het Nederlands, evenals *nederig*, van betrekkelijk jonge datum, en het is niet onwaarschijnlijk dat de tegenwoordige betekenis 'ongunstige afloop van een strijd' onder duitse invloed is opgekomen. Hier is dus enige grond voor het vermoeden dat *nederlaag* zijn steevaste *d* aan duitse invloed te danken heeft.

Maar *nederig* en *nederlaag* blijven een merkwaardig geïsoleerd paar, waarin met de beste wil geen groep is te herkennen. Dat is wel het geval met het volkomen vaste *Neder-* in geografische benamingen waarin het 'lager gelegen', eventueel 'meer stroomaf' betekent: de *Nederrijn* tegenover de *Bovenrijn*, de *Nederbetuwe* tegenover de *Overbetuwe*, enz. De gesyncopeerde vorm komt overigens in toponiemen die wat minder doorzichtig zijn, wel voor: een *Neerandel* staat tegenover een *Opandel*, en in *Neeritter* is *Itter* de naam van een beek. Het is duidelijk dat we met het type *Nederbetuwe*, *Nederrijn*, *Nederduitsland* in een min of meer schoolse, geleerde sfeer zijn, maar dat neemt niet weg dat deze formaties, die voor uitbreiding alleszins vatbaar zijn, hun eigen plaats hebben gekregen, een plaats die niet meer door *Neer-* wordt betwist.

In die enigermate schoolse, geleerde sfeer zijn we ook met de naam *Nederland*, dat tegenover het nu niet meer gebruikelijke *Overland* staat, en de afleidingen *Nederlands* en *Nederlander*. *Nederland* en *Nederlands* zijn en worden min of meer opzettelijk gepropageerd of gepousseerd om *Holland* en *Hollands*, dat te veel aan de vroegere hegemonie van het gewest Holland herinnert, in de nederlandse eenheidsstaat en eenheidstaal terug te dringen. Maar die propaganda of poussering heeft niet kunnen beletten dat niet alleen buiten ons grondgebied, maar ook daarbinnen, *Holland* en *Hollands* de echt levende, als ik het eens wat lyrisch mag uitdrukken, de bloedwarme vormen zijn gebleven tegenover het officiële, het koude, het bijna wetenschappelijke *Nederland* en *Nederlands*. Het was niet *Nederland*, maar *Holland*, dat Van Deyssel wilde „hoog opstooten in de vaart der volken", en Multatuli beweerde dat hij zich toelegde op het schrijven van „levend *Hollandsch*". „Maar ik heb schoolgegaan", voegde hij eraan toe. We hebben allemaal schoolgegaan, en daarom spreken we van *Nederland* en *Nederlands*. Maar *nederlandse nieuwe (haring)* zou onverkoopbaar zijn, in eigenlijke en in overdrachtelijke zin, evenzeer als *nederlandse kaas*. Laat het waar zijn dat het vaderlandse zeebanket voornamelijk wordt aangevoerd in vissershavens die in de provincies Holland liggen; laat het ook waar zijn dat de *hollandse kaas* tot voor kort voornamelijk in de provincies Holland ter markt werd gebracht; wat is dan *een nederlandse jongen* voor iemand? Och ja, dat is b.v. een jongen die volgens een krante-

bericht in een internationale opstellenwedstrijd een prijs krijgt, of bij een tocht in de zwitserse of franse Alpen verongelukt, maar het is uitsluitend de *hollandse jongen* die de eigenschappen vertoont waarop we met meer of met minder recht trots plegen te zijn. En ik durf vermoeden dat ook een Groninger, Achterhoeker of Limburger, die welbewust zich in antithese stelt tegen de „Hollander" en „Holland", bij een grensoverschrijding niet *nederlands*, maar *hollands* geld omwisselt. Ook zal het hem weinig hinderen, als hij lezer is van het weekblad *Vrij Nederland*, daarin geregeld een rubriek aan te treffen die „Bij ons in Holland" getiteld is, en in die rubriek ook groningse, achterhoekse of limburgse aangelegenheden te zien behandelen.

En juist omdat *Nederland* en *Nederlands* door ambtelijke en schoolse krachten naar voren zijn gedrongen, in de min of meer wetenschappelijke vorm die bij ambt en school zo voortreffelijk paste, hebben *Neerland* en *Neerlands*, die volgens de algemene lijn in de geschiedenis van de intervocalische *d* de meer populaire, de volksaardige vormen hadden moeten zijn, het cachet van archaïsch en statig gekregen. Ze staan daarin trouwens niet alleen, ook andere gesyncopeerde vormen hebben die bocht gemaakt. *Neerlaag* is eenzelfde geval, zonder dat een oorzaak is aan te wijzen analoog aan die van *Neerlands*. Wel is een dergelijke oorzaak te vermoeden bij *vergaren*, dat statiger, verhevener is geworden dan *vergaderen* in b.v. *kennis vergaren*, en aldus boven het peil is komen te liggen van *vergaderen*, dat in onze tijd een alledaagse term is. Geworden is, omdat wij twintigste-eeuwers „vergaderen totdat we tot onze vaderen vergaderd worden", maar aanvankelijk zal aan *vergaderen*, en vooral aan de afleiding *vergadering*, iets ambtelijk-formeels eigen geweest zijn, dat het boven het populaire *vergaring* verhief [1]).

De mantel van bijna ironische statigheid die aldus om *Neerland* en *Neerlands* is komen te hangen, maakt het voor ons gemakke-

---

[1]) Deze vorm heb ik wel gehoord van mensen die ongeveer in 1860 geboren waren, en het komt mij geenszins onwaarschijnlijk voor, dat het *W.N.T.*, als het zover is, ook uit oudere geschriften bewijsplaatsen daarvan zal leveren.

Tot de *gader*-groep behoort ook het woord *nieuwsgaring*, dat stellig niet een populaire vorm is. Ook de verschillende *gaarders*, waarvan de *brievengaarder* en de *tolgaarder* misschien nog de meest bekende zijn, liggen in de ambtelijke sfeer; het nomen agentis dat zich bij *gaderen* aansluit, en volgens de regels voor de distributie van *-er* en *-aar* **gaderaar* zou moeten luiden (*NTg.* XLIV, 260 vlgg. = *Gramarie*, 108 vlgg.), komt zelfs niet voor. En het verbum *garen* zelf, voorzover het nog voorkomt, wordt in een bepaald soort poëzie graag verbonden met *bloemen* en kruiden, en meer nog met abstracte waarden als *eer* en *roem*. Ook de *vergaarbak* met zijn tegenwoordig uitsluitend „overdrachtelijke" inhoud wijst erop, dat in *vergaren* wel de mogelijkheden zaten voor een *vergaring*, zeker als abstractum 'het vergaderen', maar licht ook als het concretum 'bijeenkomst'.

lijker, de roemloze ondergang te aanvaarden van het *Wien Neerlandsch bloed* van Tollens, gesteld al dat we in die hymne overigens kwaliteiten zouden waarderen die ons die ondergang konden doen betreuren. Maar wegens diezelfde archaïsche statigheid kan ik het niet eens zijn met Heeroma, die de algemeen aanvaarde termen *neerlandicus* en *neerlandist(iek)* wil vervangen door *nederlandicus* en *nederlandist(iek)*, ook niet of juist niet na zijn motivering daarvan in het *Verslag van het eerste colloquium van hoogleraren en lectoren in de neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten*, 69 vlg. Terecht zegt hij daar dat we alleen in ouderwets-retorische stijl van „ons neêrlands", „Neêrlands roem" e.d. spreken. Maar wie latiniseren wil, of, meer algemeen uitgedrukt, van een inheems grondwoord iets klassiekerigs wil maken, die gaat juist bij voorkeur uit van een ouderwetse vorm: dat past bij het archaïserende dat alle latinisering of verklassieking nu eenmaal heeft. De vereniging *Amstelodamum* zou zichzelf te kort gedaan hebben, als ze zich *Amsterodamum* genoemd had. En wie aan de naam van een hotel of een genootschap wil doen uitkomen dat er iets specifiek gelders aan is, die noemt het niet *Gelderia*, en nog minder *Gelderlandia*, maar hij grijpt gretig naar het oude *Gelre*, en maakt *Gelria*. Heeroma's *nederlandicus* en *nederlandist(iek)* staan voor mij vrijwel op één lijn met een *Gelderia*; ze doen me zelfs uit de verte denken aan een **romeinist* in de betekenis van 'beoefenaar van het romeinse recht'. Die waardering staat los van het – ook door Heeroma vermelde – feit dat *néerlandais* in het Frans is aanvaard, een biezonderheid die overigens te dezer zake niet helemaal zonder belang is: wie latiniseren wil, is met een franse grondvorm alvast in wat men de „latijnse wereld" noemt.

De aspecten van de intervocalische *d* zijn vele, zo vele dat ik vrezen moet rijkelijk ver gegaan te zijn op een zijweg die Heeroma me verleidde in te slaan. Nu dan op de hoofdweg terug, en naar het derde van de drie paren: *mede* en *mee*.

Wie een geschreven of gedrukte nederlandse tekst van ongeveer 1860 legt naast een van 1960, die moet wel getroffen worden door de sterke achteruitgang van *mede* in een eeuw tijd. Vormen als *hiermede* en *daarmede*, in 1860 de verreweg overheersende, doen nu ouderwets of verouderd aan, en evenzo is de gang van zaken geweest met *medegaan*, *medenemen* en andere samenstellingen met *mede-*. De oude, ongesyncopeerde vorm overheerst in geschriften van een eeuw geleden zozeer, dat alle nuancering tussen *mede* en *mee* verduisterd wordt, en niet is na te gaan, hoe oud de kennelijke differentiatie tussen de twee is die we thans waarnemen.

Want het doublet *mede/mee* is het interessantste van de drie die hier besproken worden, omdat de tegenwoordige taal een zelf-

standig adverbium *mede* kent, dat niet meer, of hoogst bezwaarlijk, door *mee* kan worden vervangen, terwijl ook in samenstellingen zich een duidelijk verschil in gebruik tussen *mede* en *mee* aftekent.

De betekenis van dat zelfstandige bijwoord *mede* kan het best omschreven worden met 'onder andere(n)' of 'niet alleen, maar naast iets anders'. Het is dus niet volkomen synoniem met *ook* of *tevens* of *insgelijks*, al kunnen we het geen woordenboekschrijver als een tekort aanrekenen, als hij kortheidshalve zijn *mede* met een of meer van die woorden omschrijft: de lexicograaf van de eigen taal staat voortdurend voor de moeilijkheid dat volkomen synonymie tussen twee woorden hoogst zeldzaam is, zelfs niet bestaat tussen woordparen als *snert* en *erwtensoep*. (Waarmee overigens niet gezegd wil zijn dat een vreemdtalig woordenboek niet voor soortgelijke moeilijkheden komt te staan, zodra het te doen krijgt met woorden die liggen buiten de sfeer van concretissima als benamingen van eenvoudige voorwerpen.)

Het bijwoord *mede* treedt dikwijls op als bepaling bij voorzetselverbindingen of voorzetseluitdrukkingen *mede over....*, *mede om....*, *mede uit....*, *mede op grond van....*, of wel daarmee in veel opzichten gelijk te stellen zogenaamde „bijzinnen": *mede doordat....*, *mede nadat*, *....mede omdat....*, *mede indien.....* Maar het is tot deze syntagmatische mogelijkheden niet beperkt, zoals blijkt uit zinnen als /*De voorjaarskou is mede een oorzaak van de misoogst*/, /*Het succes van de tentoonstelling hebben we mede te danken aan het gunstige weer*/.

Het is niet geforceerd, van dit *mede* te zeggen dat het niet door *mee* vervangen kan worden [1]), zodat het als afzonderlijk woord moet worden aangemerkt. Volstrekt uitgesloten is vervanging door *mee-* in een zeer produktief type van samenstellingen, in de eerste plaats met substantieven: *medebewoner*, *medeminnaar*, *medeërfgenaam*, *medeleerling*, *medepatiënt*, *medepassagier*, enz. enz., waarin de betekenis van *mede-* ongeveer kan omschreven worden met 'ook behorende tot een groep, althans een aantal van meer dan één, van de personen die het tweede lid noemt'. Want dat tweede lid is gewoonlijk een persoonsnaam; met een diernaam maakt een *mede*-formatie een indruk van scherts: *De leeuw en zijn mederoofdieren stonden onder speciale bewaking*. En bij voorwerpsnamen wordt die scherts haast te gezocht om de samenstelling te verdedigen: *jas en medekledingstukken* of *tafel en medemeubelen* gaat te ver. Wel is er een aantal samenstellingen met substantiva met

---

[1]) De stelligheid waarmee dat hier is beweerd, werd maar weinig geschokt, toen ik naderhand bij Naarding, *Driem. Bl.* XV, 26, las: *Dit is mee gekomen, doordat....* Dat *mee* doet mij wel zo ongewoon aan, dat het mijn mening omtrent de onvervangbaarheid van *mede* eerder steunt dan verzwakt.

abstracte betekenis, en dat aantal is voor enige uitbreiding vatbaar: *medebeheer*, *medebestuur*, *medebewind*, *medeëigendom*, *medegebruik*, *medezeggenschap* [1]).

De voorkeur voor substantieven als tweede lid, en in het bijzonder voor persoonsnamen, komt eigenaardig uit bij adjectieven. De met *mede-* samengestelde adjectieven zijn schaars. Er zijn er enkele die stevig gevestigd zijn, als *medeaansprakelijk*, *medeschuldig*, *medeverantwoordelijk* [2]), desgewenst ook met een participiale vorm als *medebepalend*, en ze liggen alle wel in een bepaalde semantische sfeer: de eerste drie behoren tot de juridische terminologie. Van de meeste gewone adjectieven is geen *mede*-samenstelling te maken: *medearm*, *mededoof*, *medekreupel*, *medelinks*, *mederijk*, *medeziek* zijn onaannemelijk. Maar zodra het adjectief gesubstantiveerd en daarmee tot persoonsnaam gemaakt wordt, gaat het vlot, al doet de formatie dan soms wat gedurfd, althans verrassend aan. Enkele voorbeelden: /*Hij en zijn mededoven hebben veel plezier van de geluidsinstallatie*/, /*Wij en onze medearmen moeten op de kleintjes passen*/, /*Ik tracht het me met mijn medezieken wat gezellig te maken op de kamer*/, /*Ik zal maar met mijn medelinksen meestemmen*/.

Bij verba gaat dit *mede-* stroever, en ook hier is de hechtheid van de samenkoppeling minder overtuigend dan bij substantiva. *Medebesturen*, *mederegeren*, *medeondertekenen*, *mederedigeren* worden zonder bevreemding aanvaard, maar het laat zich heel wel denken dat althans bij het spreken de vorm *mee-* concurreert: *mee-*

---

[1]) Niet voor onbeperkte uitbreiding. Het zal wel geen toeval zijn dat het tweede lid in alle zes hier genoemde *mede*-abstracta iets uitdrukt van menselijke activiteit, dus in het semantische veld ligt van de persoonsnamen. Dat spreekt niet zo duidelijk in *medeoorzaak*, al veronderstelt *oorzaak* dan wel de redenerende mens. Maar een samenstelling *medeomstandigheden* (volgens de *N. Rott. Ct.* van 29 maart 1963 gebruikt door de officier van justitie bij de rechtbank te Utrecht) wekt onmiskenbaar weerstand, weinig geringer dan *medekledingstukken*; hier past *bijomstandigheden* of *nevenomstandigheden*.

[2]) *Medeplichtig* staat helemaal afzonderlijk; het manifesteert door zijn accentverschuiving dat het niet meer in zijn onderdelen ontleed wordt: van *-plichtig* weet geen gewone taalgebruiker iets te maken. Een andere kant van die onontleedbaarheid is de hechtheid van de samenstelling. Kan men bij *medeverantwoordelijk* over het aaneenschrijven nog enigszins twijfelen, bij *medeplichtig* kan daarover geen twijfel bestaan.

In het weekblad *Hervormd Nederland* van 9 maart 1963 schreef F. H. Landsman het volgende: „.... door in zulk een leger te dienen [nl. een met kernwapens uitgerust leger] maakt men zich toch mede-plichtig en mede-schuldig aan de hachelijke situatie waarin we thans verkeren?". Blijkbaar wil de auteur door de koppeltekens in *mede-plichtig* en *mede-schuldig* het eerste van de twee wat doorzichtiger maken door het etymologiserend in parallellie te stellen met *mede-schuldig*, en misschien in dat laatste tevens aangeven dat *mede-schuldig* voor hem niet een zo hechte samenstelling is als b.v. *medeminnaar*, *mededinger* en andere substantieven.

besturen, *meeregeren*, *meeondertekenen*, terwijl bij het substantief (*medebestuurder*, *medeondertekenaar*) *mede-* alleenrecht geniet ook in gesproken taal. Ook moet, zal het *mede-* bij verba aanvaard worden, daarin wel heel duidelijk de betekenis liggen van 'in samenwerking met'. Heeft *mede-* de meer algemene semantische waarde die ongeveer gelijkstaat met die van het voorzetsel *met*, voorzover dat laatste niet betekent 'door middel van', dan is het in verbale samenstelling vrijwel steevast *mee-*. Duidelijk komt dat uit in de zeer frequente combinatie *met .... mee* : *met alle winden meewaaien*, *met de anderen meegaan*, *met de stoet meelopen*, enz. Er is zelfs, evenals bij *neer*, enige aarzeling mogelijk over het zelfstandig woordbestaan van *mee*. Een woordenboekmaker kan in twijfel zijn, of zinnen als /*Je moet mee*/, /*Hij wil niet mee*/, /*Dat kan nog mee*/ hem ertoe moeten brengen de samengestelde verba *meemoeten*, *meewillen*, *meekunnen* te erkennen. Het is stellig beter dat hij de neiging daartoe weerstaat, want /*De wind is mee*/ zal hem zeker niet tot een lemma *meezijn* mogen verleiden; eerder nog zou hij aan een *meehebben* kunnen denken bij /*We hebben de wind mee*/ of /*De man heeft zijn afkomst mee*/.

In ieder geval blijkt uit zulke grensgevallen de vastheid van *mee-* in de meeste verbale samenstellingen tegenover het dwingend verplichte *mede-* bij substantieven. Bij een zin als /*Ik ben met mijn medereizigers meegegaan de stad in*/ zal niemand iets opmerken dat op een min of meer interessante woordspeling lijkt. Even ongedwongen stellen zich *mede-* en *mee-* naast en na mekaar in het voorbeeld van zoëven: *Ik zal maar met mijn medelinksen meestemmen*.

Die scheiding tussen *mede-* bij substantieven en *mee-* bij verba wordt niet doorbroken door nomina agentis als *meeloper* en *meeprater*. Dat zijn geen samenstellingen van *mee* en *loper*, *mee* en *prater*, maar rechtstreekse afleidingen van *meelopen* en *meepraten*. Het is zelfs heel goed mogelijk, de samenstellingen met *loper* en *prater* ertegenover te stellen. Een *loper* van een bank of een krant zou b.v. met zijn *medelopers* overleg kunnen plegen over de stadswijken die ze bedienen moeten. En als men degenen die aan een feestmaaltijd het woord voeren, enigszins gemeenzaam aanduidt als de *praters*, dan laat zich heel wel denken een klacht als deze: *Jij en je medepraters hebben ons samen twee uur lang van het eten afgehouden*. Zulke voorbeelden zijn te vermeerderen. Een *meespeler* is iemand die *meespeelt*, die aan het spel deelneemt, maar een *speler* in een voetbalelftal bedoelt wat anders, als hij het heeft over een *medespeler*: dat *medespeler* is een samenstelling van *mede* en *speler*.

In de distributie van *mede-* en *mee-* is dus wel een onmiskenbare tendentie op te merken. Een tendentie is echter niet hetzelfde als

een strikte regel, en een poging tot het stellen van een zodanige regel is te minder gewenst, omdat nog niet een stadium van statische rust bereikt is. Hier volgen nog enkele gevallen waarin de algemene tendentie, vooral de tendentie naar *mee-* in verbale samenstelling, wel enigermate uitkomt, maar die tevens een waarschuwing inhouden tegen het zoeken naar een exacte formulering die alle biezonderheden zou dekken. Zo staat het volkomen ondoorzichtige *meewarig* geheel afzonderlijk, zo afzonderlijk dat het, zonder de tegenwoordige woordvormingsmogelijkheden geweld aan te doen, eenvoudig ter zijde gelaten zou kunnen worden, omdat het voor het gemiddelde grammatisch besef niet of ternauwernood een formatie met *mee-* is.

De woorden *medewerker*, *medehelper* en *mededinger* zijn in overeenstemming met de algemene richtlijn van *mede-* bij substantieven, maar ze zijn toch als woordgeheel te zeer semantisch verschoven om volgens de thans vigerende beginselen van woordvorming als samenstellingen van *mede* en *werker*, *mede* en *helper*, *mede* en *dinger* te kunnen gelden. Nog minder, niet alleen wegens hun vorm, maar ook wegens hun betekenis, als rechtstreekse afleidingen bij *meewerken*, *meehelpen* en *meedingen*: een *mededinger* hoeft niet bepaald iemand te zijn die b.v. om een prijs *meedingt*. Zo hebben ook *medewerking* en *mededinging* een ruimere betekenis dan uit de samenstellende delen rechtstreeks is af te leiden. Ik laat in het midden, of het daarmee samenhangt dat *mede-* in het eerste woord zo goed als vast is, en in het tweede geen *mee-* naast zich laat denken; het feit is het constateren waard, en een herinnering aan *nederzetting* ligt voor de hand, alsook een vooruitwijzing naar het straks te bespreken *mededeling*.

Het woord *medestander*, ook een substantief met *mede-*, heeft voor de tegenwoordige taalgebruiker als samenstelling weinig te zeggen, omdat het tweede lid geen zelfstandig woordbestaan voert, en alleen met enige reflectie te isoleren is uit de parallellie met *voorstander* en *tegenstander*. Ook *medeklinker*, een al oude vertaling van *consonans*, kan bezwaarlijk dienen ter adstructie van de huidige bouw van samenstellingen, daargelaten dat het geen persoonsnaam is zoals de meeste van de nieuwgevormde en nieuw te vormen subtantiva met *mede-* zijn. Wel mag niet onvermeld blijven dat Spieghel, aan wie we misschien wel de grammatische term te danken hebben, me-klincker schrijft. Het zou stellig anachronistisch zijn, daarachter op twintigste-eeuwse wijze het nomen agentis van *meeklinken* te zoeken, al zouden wij thans zeker, als we opnieuw het participium *consonans* moesten vertalen, de infinitief *consonare* met *meeklinken* weergeven, en daarbij dus, evenals *meeloper* en *meeprater* bij *meelopen* en *meepraten*, een

nomen agentis *meeklinker* vormen [1]). Belangrijker dan deze theoretische bespiegeling is het, te letten op de vorm die een andere grammatische term heeft, nl. *meewerkend* (voorwerp). Die term, van veel jongere datum dan *medeklinker*, heeft in alle grammatica's, hoe traditioneel ze overigens mogen zijn, het *mee-* dat we in een participium van *meewerken* mogen verwachten. Misschien zouden we het niet zo stellig verwachten in *meegaand(e)*, dat in zijn „overdrachtelijke" betekenis, die zich ook in de klemverschuiving manifesteert, minder nauw met *meegaan* is verbonden dan *meewerkend* met *meewerken*; het geval is des te treffender.

In *mededelen* is *delen* zo weinig semantisch te herkennen dat we de samenstelling mogen beschouwen als voor de gemiddelde taalgebruiker onontleedbaar, en mitsdien ons niet zouden hoeven te verwonderen over een traditioneel, een uit het oogpunt van woordvorming inactief, *mede-*. Toch is *meedelen* de gewone vorm in de weloverwogen taal van de hilversumse radionieuwslezers, en ook gedrukt kan men het vaak aantreffen, al overweegt vermoedelijk *mededelen*. Maar in het substantief *mededeling* is de *d* vast, even vast als in *nederzetting*, *mededinging* en *medewerking*. Het is wel te voorzien dat het verbum zal volgen, te meer omdat het zich zou kunnen gaan differentiëren van een meer doorzichtig *meedelen* met *delen* in zijn gewone betekenis, b.v. *meedelen in de winst*. Vast is de *d* ook al in *mededeelzaam*.

Ternauwernood of niet (meer) ontleedbaar is ook *meemaken*. Ontleedbaar was het nog wel in de 19de eeuw, toen men uitsluitend een reis, een (veld)tocht e.d. me(d)emaakte. Het tegenwoordige veel ruimere gebruik, b.v. in /*zoiets heb ik nog nooit meegemaakt*/ zal wel door het duitse *mitmachen* bevorderd zijn, en als een deugdzaam purist dat *meemaken* deswege als een laakbaar „germanisme" wil beschouwen, dan kunnen we hem dat gunnen, zonder dat het afbreuk doet aan de waarde van de constatering dat in deze verbale samenstelling *mee-* nu de enige vorm is van het eerste lid.

Een enigszins afzonderlijke groep wordt gevormd door woorden van het type *medeweten*: infinitieven die syntactisch zich gedragen als substantieven. Van *medeweten* mag men zeggen dat het àl het verbale kwijt is, maar, beperkt als het is tot de verbinding met *met* en *van* in *met medeweten van*, of met *met* en een possessivum, *met mijn (zijn, ons*, enz.) *medeweten*, is het toch wel zo gebruikelijk

[1]) Gesteld dat *medeklinker* geen gevestigd lexicaal woord was met een welomschreven betekenis, en ons als een gloednieuw neologisme voorgezet werd, dan zouden we, aangenomen dat *klinker* wel al een gangbare taalkundige term was, *medeklinker* zeker opvatten als een schertsende samenstelling van *mede* en *klinker*, gelijkwaardig dus met *medevocaal*. Wel zou die scherts in /de *a* en zijn medeklinkers/, d.i. 'de *a* en de andere klinkers' geforceerd aandoen: vgl. blz. 18.

en zo doorzichtig dat de neiging tot *mee-* in verbale samenstelling zich hier, althans in gesproken taal, doorzetten kan: *met meeweten van, met mijn meeweten.* Toch lijkt de voorspelling niet gewaagd dat *medeweten* het winnen zal, ook als gesproken vorm. – Een aardig grensgeval is ook *me(d)eleven.* Als dat de eerst voor de hand liggende en zuiver verbale semantische waarde heeft van 'met anderen leven', is de vorm *meeleven* de enige: *Onze hulp leeft als huisgenoot in ons gezin mee.* Dat is, meen ik, ook nog zo in eveneens zuiver verbaal gebruik, maar in de betekenis 'meegevoel tonen': *Onze buren hebben altijd in voorspoed en tegenspoed met ons meegeleefd.* Maar bij substantivisch gebruik, in /*een blijk van medeleven*/, is er op zijn minst weifeling, of zelfs voorkeur voor *mede-*. Daarentegen ondervindt het ontwijfelbare substantief *meegevoel,* dat zoëven ongezocht te pas kwam, naar mijn indruk geen noemenswaardige concurrentie van *medegevoel.*

Volkomen substantief zijn ook *mededogen* en *medelijden. Mededogen* is sterk aan het verouderen; daarom zal alleen aan *medelijden* hier enige aandacht gegeven worden, en het is enige aandacht waard. Ik meen de algemene appreciatie goed weer te geven met te zeggen dat de vorm *medelijden,* niettegenstaande zijn twee intervocalische *d*'s, vrij is van alle archaïsche tint en ook in gesproken taal volkomen gangbaar. De in beide leden gesyncopeerde vorm is *meelije(n),* en ook die is niet over de maat van het gemeenzame en niet onder de maat van het correcte, al zal hij nooit of hoogst zelden geschreven worden. Een verdere stap naar het gemeenzame toe is *meelij,* dat overigens gunstiger kansen heeft om eens in druk te verschijnen dan *meelijen,* vermoedelijk omdat het gemakkelijker te herkennen is van het papier. Dàt die stap gedaan kan worden en dàt daarom een gedrukt *meelij* terstond herkend wordt, heeft zijn oorzaak hierin dat *medelijden* een substantief is. We moeten voor de verklaring ervan uitgaan van een vorm *meelije,* zonder *-n,* een „westelijke" nederlandse vorm, zal een noordoosterling zeggen. Anders nu dan in het verbum *meerije* kan in het substantief *meelije* de algemene neiging tot apocopering van de slot-*e* zonder bezwaar doorgang vinden, omdat er geen functionele schade door wordt veroorzaakt. Zo is dus *meelij* te vergelijken met het boven vermelde *kou,* terwijl *meerije* zijn functionele uiteinde bewaart als *kouwe.*

Een tussenvorm is *medelij.* Die doet wat hybridisch aan met zijn *mede-* voorop en een zo kras gereduceerd tweede lid. Toch is hij, naar mijn gevoelen, geenszins onmogelijk ook in gesproken taal. En in poëtische taal kan hij metrische voordelen hebben. Dat heeft eens een deelneemster aan een sonnettenwedstrijd ertoe gebracht, dat *medelij* tot basis te maken voor een verbale formatie,

nl. *bemedelijen*, waarvan ze het tweede participium toepaste in de volgende strofe:

Gij hebt Uw passie afgestoomd
En ik ben de gesleten meid,
Eén ogenblik bemedelijd
En dan met 't afval doorgestroomd. [1])

Aan het woord *medelijden* komt duidelijk uit dat het gecompliceerde spel tussen *mede* en *mee* niet onder een strakke formule te vangen is. Het geredelijk erkennen daarvan zal echter, zo mag ik verwachten, ten goede komen aan de scherpte van enkele grote trekken in het algemene spelbeeld zoals dat in het voorgaande is geschetst. Het zal de betrouwbaarheid van dat beeld verhogen, en de beschouwer helpen overtuigen dat het niet berust op gezichtsbedrog, voortkomend uit ongewenste schematisering of oversystematiek. Zo vormt *medelijden* een geschikt slot aan de revue van *mede* en *mee*. Een passende afsluiting vormt het ook van het geheel, omdat het gedrag van het tweede lid van de samenstelling een merkwaardig geval toevoegt aan de vier die aan het begin zijn genoemd als voorbeelden van de ontwikkeling van intervocalische *d* in het algemeen.

---

[1]) Het was de sonnettenwedstrijd die de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde heeft uitgeschreven in 1950. De jury, die niet minder dan 575 inzendingen te beoordelen kreeg, heeft een *Keur* daaruit in druk doen verschijnen (Zwolle, 1953). De beoordelaars hadden ernstig bezwaar tegen het „germanisme" *bemedelijd*, en op blz. 32 van de *Keur* kan men lezen, hoe de gewillige dichteres op drie verschillende manieren geprobeerd heeft, door tekstverandering aan dat bezwaar tegemoet te komen. Geen van die veranderingen leek de jury een verbetering, en zo is *bemedelijd* gehandhaafd. Gelukkig voor het sonnet en de auteur. En het puristisch geweten van de juryleden zal, mogen we hopen, tot rust gekomen zijn door het van germanismofobie vrije pleidooi dat Michels, *NTg.* XLVII, 165 vlg., voor *bemedelijd* heeft geleverd.